

УДК 111.11:17.023.36

Алла Залужна

ЕСТЕТИЗМ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ІММОРАЛІЗМУ: ЕСТЕТИЧНЕ ВИТІСНЕННЯ ЕТИЧНОГО

У статті здійснено експлікацію феномену естетизму та його модифікаційних форм у філософсько-художніх пошуках кінця XIX – поч. XX ст. На основі аналізу імморалістичних ідей Ф. Ніцше та раннього К. Леонтьєва простежуються загрозливі тенденції виправданості естетичної величі зла, що продукує утвердження самодостатності краси та її пошуку в антигуманістичних проявах людської буттєвості.

Встановлено, що суперечність моральних та естетичних феноменів життєвого світу людини призводить до їх занепаду та руйнації, оскільки зорієнтований на абсолютизацію естетичного світовідношення естетизм стає вагомою детермінантою небезпечного зіткнення краси і зла, естетичного та етичного.

Ключові слова: естетичне, естетизм, етичне, мораль, імморалізм, краса, добро, зло.

A. Zaluzhna. Aestheticism in the troubled field immoralizmu: aesthetic displacement of ethical

В статті здійснено експлікацію феномена естетизму та його модифікованих форм у філософсько-художественних пошуках кінця XIX – XX вв. На основі аналізу імморалістических ідей Ф. Ніцше та раннього К. Леонтьєва відслідковуються загрожує тенденції оправдання естетического величчя зла, що продуцирует утверждение самодостаточности красоты и ее поиска в антигуманных проявлениях человеческого бытия.

The explication of phenomenon of aestheticism and its modification forms in philosophical and artistic searches at the close of the XIXth and the beginning of the XXth centuries is accomplished in the article. On the basis of analysis of immoralistic ideas of F. Nietzsche and early K. Leontiev the threatening tendencies of propriety of aesthetic greatness of evil, which produces confirmation of self-sufficiency of beauty and the searches of it in inhuman manifestations of a human being are tracked.

It is established that the conflict of moral and aesthetic phenomena of a human life-world causes them to collapse and destruction, as the being focused on absolutization of aesthetic outlook aestheticism becomes a significant determinant of dangerous collision of beauty and evil.

Keywords: aesthetic, aestheticism, morality, immoralism, beauty, good, evil.

A. Zaluzhna. Эстетизм в проблемном поле имморализма: эстетическое вытиснение этического

Установлено, что противоречие моральных и эстетических феноменов жизненного мира человека приводит к их упадку и разрушению, поскольку ориентированный на абсолютизацию эстетического мироотношения эстетизм становится весомой детерминантой опасного столкновения красоты и зла, эстетического и этического.

Ключевые слова: эстетическое, эстетизм, этическое, мораль, имморализм, красота, добро, зло.

У філософському дискурсі кінця XIX – поч. XX ст. простежується істотне зміщення акцентів з раціонального осягнення світу до людської чуттєвості, від абсолютизації настанов розуму до життєвого світу людини. Саме естетизм як світоглядна настанова та стиль життя, що вибудовується на ґрунті романтичного руху з властивою для нього іронічно-ігровою естетичною позицією, культивуванням чуттєвості, абсолютизацією ролі мистецтва та краси в людському життєсвіті зумовлює вагомий вплив на формування нової онтологічної парадигми. Адже зневіра романтиків у просвітницьких ідеалах та протиставлення раціоналістичним моделям світобудови інтуїтивного й ірраціонального світорозуміння неминуче реабілітувало людину в її складності й неоднозначності. Відтак, окреслюється коло тих проблем, що засвідчують можливісний вимір людського буття і які констатують суперечливість людини, її непередбачуваність та драматичну розірваність, набуваючи своєрідного вираження в панестетичних пошуках.

До спроб осмислення сутнісного змісту естетизму зверталися С. К'єркегор, Х. Ортега-і-Гассет, О. Уайльд, Г. Морпурго-Тальябуе, М. Бердяєв, К. Леонтьєв та ін. У контексті сучасного філософсько-естетичного дискурсу він стає об'єктом наукових розвідок П. Гайденко, Н. Бояркіної, Д. Яковлева, А. Кутлуніна, М. Малишева, Ю. Аркана тощо, а на тлі вітчизняних досліджень – О. Наконечної, О. Маламури, О. Оніщенко, Н. Жукової та ін.

У цьому контексті привертає увагу наукова розвідка О. Маламури "Концепція естетизму в контексті західноєвропейського романтизму", у якій вітчизняній дослідниці вдалося визначити романтизм як головне підґрунтя естетизму, розкрити останній як "найвищий щабель романтизму і його логічне

завершення” [3, с. 19] та виявити “низку суміжних понять – естетизм, гедонізм, насолода, довершеність, трансгресія краси” [3, с. 16]. Духовну природу естетичного крізь призму концептуального аналізу естетизму на ґрунті романтизму (Шеллінг, Ф. Шлегель), неоромантизму (У. Пейтер, О. Суїнберн, О. Уайльд) та філософської рефлексії Х. Ортеги-і-Гассета обґрунтувала О. Наконечна в праці “Естетичне як тип духовності” [4, с. 16].

Більшою мірою поняття естетизму акумулює в собі негативний семантичний відтінок як намагання “жити виключно естетичним життям” [2, с. 49], орієнтацію на всепоглинаючу чуттєву насолоду і красу як доміную та сенс життя (С. К’єркегор). Так, усвідомлення винятковості генія у повсякденній реальності провокує витіснення ідеалами краси морально-етичних засад людського існування, що має місце при здобутті нових естетичних вражень від морально-сумнівних явищ буття. Тому в координатах розмислів щодо співвідношення моралі та мистецтва, мистецтва і життя, мистецтва і митця, етичного й естетичного теоретиками естетизму розробляються вчення, наповнені ідеями імморалізму, натуралізму та неогедонізму.

У запропонованій статті поставимо завдання розкрити феномен морально-естетичної суперечності в контексті панестетичних тенденцій імморалістичних ідей Ф. Ніцше та раннього К. Леонтьєва. Окреслена проблема, залишаючись теоретично і методологічно не осмисленою, значною мірою вплинула на вибір теми нашої наукової розвідки.

Власне, філософська думка кінця XIX – поч. XX ст. в площині запитування про смисл світу та людини постає для багатьох філософів аналогом мистецтва, оскільки головним завданням має не пізнання світу, а його сприйняття та переживання. Окреслене вираження себе та світу найбільшої очевидності набуває в художній творчості, а саме художній літературі, яка крізь призму “всепоглинаючого бачення” осягає “таємницю” речей, їх прихований зміст, значущість для людини в єдності “видимого та невидимого” (М. Мерло-Понті).

У цілому закладені німецькими романтиками ідеї гармонізації духу й природи шляхом зняття їх протиставлення ставали істотною детермінантою підвищення ролі духовно-творчого начала в суб’єкті й особливо стосувалося митця як “квінтесенції людськості”. Саме митець, згідно з поглядами романтиків, спроможний зосереджувати в собі всю багатоманітність всесвіту, й, занурюючись у глибини внутрішнього “Я”, осягає таємничий взаємозв’язок людини та універсуму, іронічно вивисуючись над усіма морально-етичними умовностями. Такі панестетичні стратегії німецького романтизму стали знаковими для становлення філософського-художньої рефлексії Ф. Ніцше та К. Леонтьєва.

Зокрема, художньо-естетична тональність імморалістичної філософії Ф. Ніцше змістила лінію романтичного естетизму від естетизації індивідуально-творчих потенцій митця в створенні міфопоетичної реальності у бік універсалізації естетичної самоцінності життя та піднесенні повноти всіх життєвих проявів у їх безвідносності до проблем добра і зла. Тому вчення мислителя можна розглядати в площині імморального естетизму, що зосереджує в собі два взаємопов’язаних положення:

- необхідності реконструкції в мистецтві неморального діонісійського начала і відновлення завдяки йому гостроти відчуттів та зростання сили від екстатичного переживання повноти буття;
- естетизації сили життя, що у своїй піднесеності над морально-етичною цариною й запереченням традиційних цінностей розвивається до рівня “волі до влади” як головного принципу краси.

Так, європейська культура розглядається Ф. Ніцше як культура занепаду, хворобливості та кризи, а її нігілістично-песимістичні тенденції є, на думку філософа, наслідком заперечення платонівсько-християнським вченням життєвих інстинктів волі, сили й могутності. Культурним ідеалом Ф. Ніцше стає досократична античність. А відтак, аналізуючи культуру Стародавньої Греції, він зосереджує увагу на аналізі античної трагедії, яка постає квінтесенцією естетичного відношення до світу. Німецький мислитель визначає естетику як конструктивний принцип буття, а трагедію та трагізм експлікує в сенсі естетичних феноменів античного світопорядку в цілому, адже, на думку Ф. Ніцше, “..тільки як естетичний феномен буття і світ виправдані у вічності” [6, с. 488]. Саме класична грецька трагедія, вважає Ф. Ніцше, здійснила поєднання двох буттєвих начал – аполонівського та діонісійського, а тому стала виразом не тільки античного світосприйняття, а символом культури та мистецтва в цілому. Тому глибокий декаданс зумовлений витісненням важливого як для культури, так і мистецтва діонісійського екстатичного начала, що виражає світ “стихійного пориву”, “три життєвих сил”, “сп’яніння”. Діоніс, будучи вільним від будь-яких умовностей й стримуючих чинників, у стані вакханальних веселощів, піднімає завісу над ілюзійною завуальованістю впорядкованості та узгодженості аполонівського начала й, розкриваючи “жах і безмістовність буття”, закладає потенції естетичного їх подолання. У контексті такого трагічного світосприйняття тільки мистецтво могло виправдати людське існування, оскільки “воно одне здатне повернути думки, що викликають огиду і жах від безглуздості існування, в уявлення, з якими ще можна жити” [6, с. 498].

Руйнівником грецької трагедії проголошується Сократ і вся наступна класична філософія, оскільки вона зумовила заміну переживання життя у формі мистецтва (трагедії) як конкретно-чуттєвої реальності та художню інтуїцію морально-логічним дискурсом. У зв’язку з цим XX століття проголошу-

ється Ф. Ніцше “тріумфом нігілізму”, що розглядається М. Гайдеггером як історичний рух, “досвід західної історії” знецінення вищих цінностей і встановлення нових, руйнування старого світопорядку та побудови нового. Такі трансформаційні зрушення уможливується шляхом становлення “людини майбутнього”, звільненої від всіляких авторитетів. А тому забуте діонісійське начало, воля, екстаз від сп’яніння життям повинне відродитися у сучасній культурі через утвердження “надлюдини”, яка переоцінить всі традиційні цінності. Нова людина, яку Ф. Ніцше називає “свобідним духом”, “надлюдиною” – це збірний образ культурного вдосконалення, вищий біологічний тип з притаманними йому прагненнями зростаючої сили та влади, який повинен протистояти слабкій, хворобливій людині, що підлягає подоланню. Найбільшою порочністю проголошується співстраждання, а кращою силою в людні – зло. Німецький філософ стверджує: “Людина повинна ставати все кращою і злішою..., саме зло необхідне для блага людини” [5, с. 260], а відтак, “вище зло належить до вищого блага” [5, с. 103]. Здійснюється поетизація аморальності, адже саме зло витлумачується найбільш конструктивною й одухотворюючою здатністю. Воно визначається найбільшою красою, оскільки являє собою повноту життєвих виразів і є найміцнішим з усіх проявів “волі до влади”. Прекрасним постає все сильне, особливо життя в його інтерпретації “волі до влади”, адже відбувається отождоження почуття краси і почуття влади. Зокрема, у праці “Так говорив Заратустра” Ф. Ніцше проголошує словами Заратустри: “... коли влада стає милостивою і низходить у видиме – красою я називаю таке низходження. І ні від кого не потребую я так краси, як від тебе...твоя доброта буде твоїм останнім самовизначенням” [5, с. 105]. У цьому контексті розуміння надмірності життя в його повноті та багатстві сил інтегрується в царину естетичного й визначається як прекрасне. “Воля до влади” редукується до життя, оскільки “життя – це воля до влади” – найвища цінність, спрямована не на послаблення, а посилення, зміцнення та розвиток життя й творення нових цінностей. “Де є краса?” – запитує Заратустра. Й відповідає: “Там, де я повинен хотіти всією волею” [5, с. 109]. При цьому значна увага приділяється феномену сили, що у своїх найвищих можливостях досягає “волі до влади” й постає необхідною інстанцією для здійснення перецінки цінностей.

Отже, ідея “волі до влади” витлумачується найвищим втіленням прекрасного й у своєму дистанціюванні від традиційних морально-етичних вимірів людського буття набирає статусу всезагального принципу всього, що існує. При постулюванні двох способів ставлення до життя – етичного та естетичного, перевага надається останньому, оскільки мораль співстраждання ближньому у Ф. Ніцше – всього лиш одна з форм декадансу європейського людства, коли мистецтво стає тією вагомою життєстверджувальною силою, що абсолютизує безпосередність почуття життя й здатне естетизувати могутність, зло, жорстокість, модифікуючи всю його недосконалість у прекрасні образи, в красу сили життя.

Привертає увагу те, що у російській філософській думці Срібного віку подібні спроби реконструювання романтичних виявів панестетичного світовідношення втілюється у філософській, літературній та публіцистичній творчості Костянтина Леонтьєва. “Російським Ніцше” називають російського мислителя В. Розанов та С. Булгаков. Естетичну теорію К. Леонтьєва М. Бердяєв визначає як “реакційний романтизм” [1], С. Франк – “естетичний аморалізм” [11], наголошуючи на його паралелізмі з поглядами Ш. Бодлера та О. Уайльда, С. Хатунцев – “натуралістичний естетизм” [12].

Стержневою складовою світогляду російського філософа виступає естетизм як художнє ставлення до дійсності, при якому головним критерієм життєвості проголошується злитість краси з життям, що вбирає в себе всі оцінки, підпорядковуючи собі людське буття. На нашу думку, теорію краси К. Леонтьєва можливо звести до таких головних положень: можливість існування добра на ґрунті зла, формування великих особистостей під впливом зла та катаклізмів, проголошення необхідності війни та насильства, прерогатива жорстокості перед всезагальним знебарвленням егалітарного прогресу, що у сукупності постають у ролі вихідного начала прекрасного.

Головні естетичні ідеї К. Леонтьєва викладені в його художній прозі, особливо це стосується романів “Підлипки” та “В своєму краї”, а також у критично-літературних й культурфілософських працях.

У цілому російського естета захоплює натуралістична стихія життя з визначальним для неї естетичним сенсом, а відтак, формується думка про наперед встановлену гармонію законів природи і законів естетики з отождоженням краси і життя, естетики і природи. Поглиблений інтерес філософа до природознавства здійснив істотний вплив на естетико-натуралістичний підхід щодо антропологічних, соціологічних та культурологічних проблем, відзначаючись не тільки культивуванням краси зовнішньої форми, але й обґрунтуванням ролі зла та насильства у світі.

Леонтьєвський естетизм сприймається крізь призму зовнішньої краси та вітальної сили, які організують всесвіт. У цьому сенсі прекрасним виявляється все наповнене вітальною енергією – життєве, плотське і тілесне. Власне орієнтація на насолоду життям у всіх її проявах заперечує розмаїття безформеного і простого з вимогою утвердження “єдності в складності” всього оригінального і багатоманітного, в тому числі й краси зла (війни, кровопролиття, жорстокості). Відстежується переживальне осягнення краси, незалежно від її проявленості в мінералах, красивих жінках, великих особистостях чи жорстоких історичних подіях. А постулювання феномена сильної особистості, що самоутверджується

шляхом жорстокості й переступу вимог моралі, з постулюванням ідей виправданості зла у світі й потребою перегляду традиційних цінностей, значно випередила в часі імморалістичну концепцію надлюдини Ф. Ніцше. Адже Ніцше також захоплюється красою зла, яку він віднаходить у сильних, а отже, прекрасних, геніально злочинних, на його думку, людях: Македонському, Цезарю, Чезаре Борджія, Наполеонові тощо, адже “в красі є боротьба, і нерівність, і війна, і влада, і надмірна влада” [5, с. 89]. Згідно з його поглядами зла людина є сильною непересічною особистістю, здатною перейти моральну межу середніх, слабких добродійних людей, а тому і витлумачується найбільш прекрасною. У цьому контексті В. Соловйов зауважує: “У своєму презирстві до чистої етики і своєму культі самоствержуючої сили і краси К. Леонт'єв передбачив багато думок Ніцше” [10, с. 417]. Так, у своїх листах К. Леонт'єв робить наголос на характерному для його творчості “естетичному аморалізмі” в сенсі дієвості “пристрасно-естетичних сил”. Хоча, досліджуючи особливості філософського-художнього дискурсу російського мислителя, варто врахувати період творчості естетичного аморалізму раннього К. Леонт'єва та аскетичного православ'я пізнього періоду його творчості, оскільки для останнього притаманне переосмислення аморалістичних положень натуралістичного естетизму як “естетики життя”.

Так, прекрасне як “єдність різноманітності” потребує подолання безцвітності в її потенціях реалізації як добра, так і зла. Возвеличення “поетичної людини” забезпечує могутність держави і розквіт культури з обов'язковим утвердженням всеохоплюючої краси. “Естетичне мірило найбільш правильне, оскільки воно єдине загальне і до всіх суспільств, до всіх релігій, до всіх епох прикладне. Що корисне всім – ми не знаємо і ніколи не визнаємо. Що у всіх прекрасне, витончене або високе – пора би навчитися”, – зауважує К. Леонт'єв [9, с. 479]. А необхідність краси детермінує потребу контрастності й гостроти відчуттів, при яких “чисте добро не прекрасне” і “щоб була краса в житті, необхідне і зло” [1, с. 100].

Апофеозом складності та життєвої повноти, вважає російський філософ, виступає поезія, поетичність якої забезпечується великими творіннями духу великих особистостей, самобутніх й оригінальних людей. Таке розмаїття, що протистоїть одноманітності, вносять катаклізми, нерівноправність, спалахи різноманітних рухів, оскільки вони найбільшою мірою спроможні розвивати творчу уяву, поетичність. Так, один із персонажів роману Василь Миколайович Мількеєв, що втілює ідеї естетизму К. Леонт'єва, заявляє: “Виправдайте прекрасним насильство. Прекрасне – вірна мірка всьому... Нація та велика, в якій добро і зло велике. Надайте добру і злу вільно простирати крила, дайте їм простір... Не в тому справа, щоб посилити творчість добра... зло на просторі породить добро” [7, с. 304–305]. У суперечностях і загостренні суспільних сил мислитель вбачає яскравість і красу людської історії. Проте витлумачення краси як найвищого мірила суспільного та індивідуального буття провокує витіснення естетичними критеріями загальноприйнятих моральних максим й відкидання їх за умови неузгодженості з прекрасним. З-посеред двох типів любові – моральнісної любові-милосердя до людей та естетичної любові-захоплення – остання набуває більшої значущості у зв'язку з можливістю подолання суперечностей добра і зла, прекрасного і потворного.

Отже, суспільно-політичні та культурологічні погляди К. Леонт'єва пронизані естетичною домінантою, у контексті якої проблеми культури, суспільства та людини розглядаються з позиції краси й загостреного почуття ненаситності естетичними проявами життя та його стихійно-природною силою. Таке естетичне світорозуміння наскрізь пронизане романтичним естетизмом і у своїх інтенціях виходить поза межі добра і зла. К. Леонт'єв вихваляє витончену порочність, мужню жорстокість, що вносить у життя багатоманітність. Як бачимо, закладене романтичною традицією осмислення особливого призначення митця у світі у філософсько-художньому дискурсі Ф. Ніцше та раннього К. Леонт'єва доповнюється ідеями необхідності переступання морально-визнаного при самоздійсненні та реалізації генія (державного, філософського чи художнього), оскільки їх потенції оволодіння своєю епохою неминуче призводять до ототожнення геніальності та злочинності.

Таким чином, філософсько-художнє дистанціювання від романтизації явищ культури до переоцінки традиційних цінностей формує нове уявлення краси, закладаючи засади аксіологічного плюралізму та релятивізму. Відбувається пошук джерел краси не тільки в позитивних феноменах культури, а в її антигуманістичних, аморальних проявах. Мусимо визнати, що орієнтація на насолоду від прекрасного може зосереджувати в собі негативні смислові відтінки досягнення гостроти емоційних станів від злого та руйнівного, що вносить дисгармонію у життєсвіт й продукує виникнення такого явища в культурі як феномен естетизації зла. Адже спроби культивування митця та його творчості в романтичному естетизмі призводять до значного посилення цих ідей у панестетичному світорозумінні філософської думки кінця XIX – поч. XX ст., в якій з метою пропагування ідеї “повноти життя” відстоюється право генія на сваволю, підривається стійкість духовно-моральних основ буття, відстежується естетичне витіснення етичного. А відтак, у ситуації втрати стійких духовних орієнтирів сучасного поступу культури потребує подальшого дослідження саме виявлення й аналіз естетизму та його модифікацій, уможливлуючи репрезентацію як позитивного, так і негативного досвіду присутності людини у світі.

Література:

1. Бердяев Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяев // Самопознание : сочинения / Бердяев Н. А. – М. : Эксмо ; Х. : Фолио, 2005. – С. 13–256.
2. Киркегор С. Наслаждение и долг / Серен Киркегор ; [пер с дат. П. Ганзена]. – К. : AirLand, 1994. – 506 с.
3. Маламура О. О. Концепція естетизму в контексті західноєвропейського романтизму : автореф. дис. канд. ... філософ. наук / Маламура Олена Олександрівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
4. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності / О. П. Наконечна. – Рівне : [б. в.], 2002. – 202 с.
5. Ницше Ф. Рождение трагедии, или Эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше ; [пер с нем. Г. А. Рачинского] // Так говорил Заратустра. К генеологии морали. Рождение трагедии, или Эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше. – Минск, 1997. – С. 453–591.
6. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше ; [пер с нем. Ю. М. Антоновского] // Так говорил Заратустра. К генеологии морали. Рождение трагедии, или Эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше. – Минск, 1997. – С. 3–297.
7. Леонтьев К. Н. В своем краю / Константин Леонтьев // Собрание сочинений К. Леонтьева. – М., 1912. – Т. 1. – С. 263–593.
8. Леонтьев К. Н. Византизм и славянство / К. Н. Леонтьев // Храм и церковь / К. Н. Леонтьев. – М., 2003. – С. 9–136.
9. Леонтьев К. Н. Средний европеец как идеал и орудие всемирного разрушения / К. Н. Леонтьев // Храм и церковь / К. Н. Леонтьев. – М., 2003. – С. 427–492.
10. Соловьев В. С. Леонтьев / В. С. Соловьев // Сочинения : в 2 т. / В. С. Соловьев. – М., 1988. – Т. 2. – С. 414–419.
11. Франк С. Л. Мирозерцание Константина Леонтьева / С. Л. Франк // Константин Леонтьев : pro et contra / [сост. послесл. и примеч. А. П. Козырева]. – СПб., 1995. – Кн. 1. – С. 208–234.
12. Хатунцев С. В. Константин Леонтьев. Интеллектуальная биография, 1850–1874 гг. / С. В. Хатунцев. – СПб. : Алетей, 2007. – 208 с.